

VALLÁSOS KIFEJEZÉSEK az orvosi nyelvben (3. rész)

Dr. Berta Gyula

Apponyi Magánklinika, Kaposvár

A közelmúltban találtam a világhálón Bakó Csongor István marosvásárhelyi kórházlelkész és sokoldalú, kiváló kutató egy olyan közleményét, aminek a terjedelmi korlátok miatt rövidítve és átdolgozva ugyan, de szerepelnie kell az Amega lapjain. A közlemény eredeti címe: *Máig fellelhető hivatalos és népi vallásossághoz kötődő (szak)kifejezések az orvosi szótárban* (*Studia Theologica Transsylvaniensia* 2016; 19[1]: 143-170). A téma átvételéhez és a fent említett változtatáshoz a szerzőtől a hozzájárulást megkaptam. A közlemény tárgya kizárólag a római katolikus vallásra szorítkozik. Az alábbiakban a sorozat befejező része olvasható.

A MITRA ÉS SZÁRMAZÉKSZAVAI

A mitra jelentése: fejkötő, öv, fejszalag. A *mitra* eredetileg az áll alatt megkötött fejkendő, viselete általános volt a nők körében. A katolikus egyház szertartásrendjébe is bekerült a szó: mitra a pápa és a püspökök díszes, csúcsíves fejfedője, melynek a csúcsánál kettős ága van. A középkortól kezdve mitrával egyenértékű neve az infula. Az orvostudományban a kifejezés egyrészt a *mitra Hippocratisra* (fejkötő pólya) utal, arra a kötésre, melyet fejsebeknél alkalmaznak kétfejű vászonpólyából. Úgy kötik, hogy a fej hajas részét egészen beborítja, mint egy szorosan illő sapka.

Másrészt pedig a Vesaliustól származó *mitralis*, annak a kéthegeyű szívbillentyűnek (*valvula bicuspidalis*) a megnevezése, ami a bal pitvar és kamra között található, és amelynek alakja a püspöksüvegre emlékeztet. A szívbetegségek között elég gyakori diagnózis a mitralis billentyű elégtelensége (*insuffitientia valvulae mitralis*), illetve a mitralis billentyű szűkülete (*stenosis valvulae mitralis*). Gyakori, nem súlyos (de a betegnek szubjektíve elég kellemetlen) rendellenessége a billentyű előesése (*mitralis prolapsus*).

Mitra Hippocratis

MORBUS SACER (EPILEPSZIA)

A latin „morbus sacer” elnevezés egyaránt utalhat a „szent betegségre”, de a „gonosz által megszállt”-ra is. A görög mitológia Héraklészszel hozza összefüggésbe a betegséget, akit érdemeiért a halhatatlanok közé emeltek, és aki a legendák szerint epilepsziában szenvedhetett. Innen jöhet a morbus sacer vagy morbus Heracleus/Heracleus elnevezés, az epilepszia régi latin neve. Hippokratésztől pontos tünettani leírás maradt ránk a „szaceres” rohamokról. Jézus gyógyításai között volt egy „gyermeksége óta” epilepszában szenvedő fiú is (Márk 9,14–29). Az ókorban, de különösen a középkorban a közhiedelem az epilepsziát az ördögi erőknek tulajdonította. A betegeket gyakran kirekesztették, börtönbe zárták, és mágikus szertartásokkal, vesszőfutással, érvágással próbálták kiűzni a gonosz szellemeket. A középkori krónikákban fellelhető, hogy sok gyógyfűnek (pl. fagyöngy, közönséges galaj, kakukkfű stb.) és népi gyógymódnak (pl. frászkarika) tulajdonítottak kedvező hatást.

A frászkarika népi gyógyító eszköz az epilepszia gyógyítására. Különleges módon elkészített, gyúrt és kisütött tésztakarika, kör alakú perec. (Bizonyos országrészekben a koszorúszerű vesszőfonatot nevezték frászkarikának). A peracet kilenc helyről (háztól, szomszédoktól) származó lisztből kilenc nap alatt készítették el. A görccsrohamot kapott beteg fejét átbújtatták a sült perccen, amely a betegségből való megszabadulást, az újjászületést szimbolizálta.

ÖRDÖGHARAPÁS

Az ördögharapás régies anatómiai kifejezés, a petevezeték (méhkürt) rojtos hasüregi végének régies elnevezése. „A petevezető hasi végén cafrangok vannak, amelyek ördögharapásnak (morsus diaboli) neveztettek” (Pallas Nagy Lexikona).

ÖRDÖGSZEKÉR (ERYNGIUM CAMPESTRE)

Az ördögszekér hivatalos magyar neve mezei iringó. Száraz, füves helyeken bárhol megtalálható növény. Ősszel a gyökértörzsről leszakadt

bokrát a szél görgeti, ílymódon szórja a magvait. Innen ered sokféle, részint ördögös elnevezése, mint pl. a magyar „ördögszekér” vagy a német Steppenhexe (sztyeppék boszorkánya). Hatóanyagai révén a kolostori gyógyításban légcső- és hörghurut elleni teák alkotója volt, mivel a korabeli gyógyászat szerint a szúrós gyomnövény egyrészt óv, főzete és füstje pedig gyógyít.

PALÁSTFŰ (ALCHEMILLA VULGARIS)

Az orvosi célra szánt palástfüvet Kelet-Európa néhány országában kertészetekben nevelik. Magyar nevét levelének formájáról kapta.

Palástfű

A közönséges palástfüvet Boldogasszony palástjának is nevezik. Középkori Mária-képeken gyakran feltűnik. A korai középkortól említik gyógynövényként, és torokdaganatok gyógyítására ajánlották. A gyógyító szerzetesek az erősen melegítő és szárító hatású gyógynövények közé sorolták, míg a későbbi munkákban sebek, valamint gyomor- és bélpanaszok ellenszereként bukkan fel, de gyakran alkalmazták hasmenés és vastagbélgyulladás kezelésére is. Újabban reneszánsza és jelentős reklámja van a palástfűből készült teáknak, tinktúráknak. Hasznosnak mondják minden női betegségnél, menstruációs panaszoknál, női betegségek megelőzésére, progeszteronként hormonkiegyenlítés céljából változókoros panaszoknál, ciklusszabályozásra.

Pünkösdi rózsza

PARANOIA RELIGIOSA (VALLÁSI TÉBOLY)

Vallási paranoia esetén a beteg úgy hiszi, hogy közvetlenül Istennel, vagy más természetfölötti lényel van kapcsolatban, és ezáltal különleges, természetfeletti képességekkel van megáldva (pl. gyógyító erő, jövendőmondás). Amennyiben a megalomán tematika viszonylag rendezett, a személy intelligens és jól kommunikál, vallási szekták vagy egyéb csoportok vezetőjévé válhat. A vallási téboly a hirtelen megvilágosodás érzésétől átfűtötten új tan hirdetését is jelentheti. Ezt az elképzelést a beteg egyedül üdvözítőnek, kizárólagos megváltásnak és a legtökéletesebb metafizikai rendszernek tudja és érzi. A vallásos téveszmék (lásd a cikksorozat első részében: doxasma religiosa) és a vallási fanatizmus között nem könnyű különbséget tenni.

PÜNKÖSDI RÓZSA

A pünkösdi rózsza vagy bazsarózsza a pünkösöd egyik szimbóluma, és a pünkösdi népszokások egyik fontos kelléke. A lányok pünkösdkor mosdóvizükbe a pünkösdi rózsza szirmait tették, a legények pedig kiválasztottjuk ablakát szórták tele vele. A mérsékelt égöv alatt valószínűleg a törökök terjesztették el. Gyógynövény is egyben. Szíromlevelei reuma és köszvény gyógykezelésére szolgáló teakeverékek alkotórésze. A gyöktörzsben és a gyökerekben levő vegyületek, aromás anyagcseretermékek és illóolajok belsőleg használva görcsoldó, nyugtató, baktérium- és gombaellenes hatásúak.

SZENT ANTAL TÜZE

(IGNIS SANCTI ANTONII, ERGOTIZMUS)

A Szent Antal tüze jelentésével kapcsolatban a mai napig meglehetősen konfúzió van. Kétféle betegségre is alkalmazzák, és így gyakran összekeveredik az erysipelas (orbánc) és az ergotizmus (anyarozsmérgezés), holott ez a két betegség az eredetét, patomechanizmusát és kezelési módját tekintve teljesen különbözik. Valamelyes hasonlóság a betegség morfológi-

ájában van. Az orvostörténet arról tanúskodik, hogy az ergotizmus a helyes megfelelés. Ez onnan vezethető le, hogy Szent Antalról nevezték el azt a szerzetesrendet (antoniták), amelynek fő tevékenysége az volt, hogy anyarozs-szenyveződés nélküli gabonából készült liszttel lássa el a lakosságot. Az anyarozs, vagy varjúkóróm egy gombaféleség (*Claviceps pur-purea*), amely – főleg esős nyarakon – megtelepedhet néhány gabonafélén, és olyan képződményt hoz létre, amely hasonlít egy fekete madárkaromhoz. Leggyakrabban a rozsban található, de előfordulhat a búzában, árpában, zabban is. Igen káros hatású, az ereket szűkítő, és ezáltal az azokhoz tartozó területek vérellátását rontó, ún. ergot alkaloidákat tartalmaz. Az ér-ellátási zavar miatt az ujjak, a kéz- és a lábfejek vagy más testrészek elüszkösödnek, megfeketednek, mumifikálódnak, végül vérzés nélkül leválhatnak (ergotismus gangraenosus). Másik előfordulási formáját bizserkórónak is nevezik, mert a tüzes, égető fájdalom mellé bizsergés társul, majd epilepsziászerű izomgörcsök lépnek fel (ergotismus convulsivus).

A középkorban, de még később is, az anyarozstól nem kellően tisztított gabonaliszt miatt számos súlyos, látszólag járványszerű – valójában tömeges – anyarozsmérgezés, ergotizmus fordult elő. Helyenként emiatt olyan sokan betegedtek meg, hogy a pestis után a második legnagyobb fenyegetésnek tartották. A betegség Európa középső sávjában volt gyakoribb, és főként a rossz, hideg, csapadékos időjárás kedvezett felléptének. A klimatológiában „kis jégkorszaknak” nevezett időszak (14. századtól a 19. századig) igencsak kedvezhetett az anyarozsfertőzés elterjedésének. Az anyarozs alkaloidák okozta ergotismus gangraenosus és az orbánc külső tüneteinek hasonlósága érthetővé teszi, hogy hosszú ideig azonosnak vélték a két kórformát. A kora újkorban viszont már pontosan megkülönböztették a két betegséget. Vannak kivételek, pl. a Brencsán-féle Orvosi szótár még a 2002-es kiadásában is az erysipelast adja a Szent Antal tüze szócikk magyarázataként.

Tömjénfa (Boswellia)

Képzőművészeti kitekintés: Az Elzászban levő Isenheimben, az antonita kolostor kórházának templomában volt eredetileg a világ egyik legismertebb és legmegdöbbentőbb Golgota ábrázolása, az isenheimi szárnyasoltár, Mathias Grünewald alkotása.

TÖMJÉN

A tömjén (olibanum) a boswellia-nemű fás növények gyantája, fő termőhelye a közel-keleti országokban van. Kevés illóolajat is tartalmazó anyag, mely tűzparázson elégve szépen gomolygó, kellemes illatú füstöt ad. Kultikus, illetve liturgikus célra évezredek óta használják. A Kivonulás könyve szerint a tömjén használatát a Sínai-hegyen Mózes előtt megnyilatkozó Isten részletes törvényekkel szabályozza, amiknek lénye-

Tömjén

ge, hogy csak istentiszteleti célra szabad használni, élvezeti célokra nem. Az Újszövetségben a napkeleti bölcsek tömjént hoztak a gyermek Jézusnak. Említés esik a tömjénről a Jelenések könyvében is. A tömjénfüstnek a mai napig fontos szerepe van a keresztény egyházak liturgiájában. Gyakran használják a különböző szertartásokban, ahol a felszálló tömjénfüst a hívek imáinak, áldozatainak a mennybe való felszállását is jelképezi.

A világ legnagyobbak mondott templomi füstölője (másfél méter magas, fél mázsa súlyú, 20 méter magasan van függesztve és nyolc ember mozgatja) az El Camino céljának és csúcspontjának tekintett Santiago de Compostela Szent Jakab Katedrálisában van. Az óriási füstölőnek a spirituális szerepén túl praktikus funkciója is volt: a középkori zarándokoknak, akik tömegesen érkeztek a katedrálisba, a több száz kilométeres útjuk során igen csekély lehetőségük volt a tisztálkodásra... A Függelékben feltüntetett videón működés közben látható.

Orvosi célra a tömjént az ókortól kezdve használják, gyulladáscsökkentő, a sebek gyógyulását elősegítő hatást tulajdonítottak neki. A gyanta lepárlásakor nyert kivonatot külső- és belső bajokra alkalmazták. A legújabb időkben reneszánszát élik a különböző tömjén készítmények, főleg az alternatív orvoslásban. Óriási választéka és reklámja van, bélbetegségek esetére, illetve ízületi gyulladás és porckopás javítására javasolják sok egyéb kór mellett.

VITUSTÁNC (CHOREA MINOR)

A vitustánc (kórea) ismétlődő, rövid, rángásszerű, nagy mozgásokkal járó, táncszerű akaratlan mozgás, mely valamelyik test-

részen (végtagok, arcizmok) kezdődve hirtelen, váratlanul, gyakran minden átmenet nélkül terjed további testrészekre. Orvostörténészek szerint, máig ismeretlen eredetű szokásként a 16. században Németország bizonyos helyein azt tartották, hogy egy évig megőrzik a jó egészséget, ha Szent Vitus ünnepén (június 15.) táncolnak a szent szobra előtt. Ezt a szinte mániává alakult táncot nevezték később vitustáncnak.

Szent Vitus, a kórkép névadója a legenda szerint Szicíliában született. Hétéves volt, amikor nevelőjével és dajkájával az itáliai Lucaniába szöktek, mert apja a kereszténység megtagadására akarta kényszeríteni. Mindhármukat Diocletianus udvarába vitették, és noha Vitus meggyógyította a császár fiát, és más csodákat is véghezvitt, a hite miatt forró olajjal telt üstbe vetették. Egy angyal visszavitte Lucaniába, de ott hamarosan meghalt. Tisztelete Európaszerte elterjedt. Fej erekléjét 1355-ben Prágába vitték, és ott őrzik a Szent Vitus-dómban, amelyet Szent Vencel emeltetett a tiszteletére. Magyarországon a Velem község fölötti Szent Vid-hegyen már a honfoglalás előtt templomot emeltek tiszteletére.

A chorea legtöbb formájában a bazális ganglionok fő átvivő anyaga, a dopamin túlzott mennyiségben van jelen, és ez akadályozza azok normális működését. Az olyan gyógyszerek és kór állapotok, melyek vagy a dopaminszintet vagy az idegsejtek dopaminérzékenységét fokozzák, rontják a choreát. A vitustánc Streptococcus okozta reumás láz kapcsán is jelentkezhet, főleg gyerekeknél, régen sokkal gyakoribb volt. Felnőtteknél az agyi érbetegségeken kívül bizonyos neurológiai és pszichiátriai betegségekben hosszabb ideig adott gyógyszerek okozhatnak choreát, illetve a genetikai eredetű formája is előfordul (Huntington-féle chorea). ■

FÜGGELÉK

Santiago de Compostella óriási füstölőjének videója

<https://www.youtube.com/watch?v=xndYdKR5tY0>

<https://www.youtube.com/watch?v=MAoU2KjLg20>

Vitustánc